

mannen onderscheidt. Tot dit verschil reduceerde men de belangstelling van de vrouw; van de betrokkenheid van vrouwelijke lezers bij maatschappelijke gebeurtenissen in het zogenaamd algemene nieuws kon men zich geen voorstelling maken. *Recepten en rolpatronen* heeft deze vragen buiten beschouwing gelaten, maar biedt voldoende mogelijkheden om de betekenis van de Nederlandse dagbladers in dit kader te interpreteren.

J. H. Blok

S. Karsten, *Op het breukvlak van opvoeding en politiek. Een studie naar socialistische volksonderwijzers rond de eeuwwisseling* (Dissertatie Leiden; Amsterdam: SUA, 1986, 247 blz., f35,-, ISBN 90 6222 136 X).

Met een knipoog naar Jan Romein heeft de socioloog Karsten zijn dissertatie gewijd aan een beschrijving van de politieke en pedagogische idealen van een generatie socialistische onderwijzers, met name degenen die tussen 1890 en 1908 waren georganiseerd in de Sociaal-Democratische Onderwijzers-Vereeniging (SDOV). Theoretisch heeft hij zich vooral laten leiden door het begrip 'habitus' van P. Bourdieu, een moderne poging om de kloof tussen zogenaamd objectieve historische omstandigheden en subjectieve ervaringen van handelende mensen te dichten. Mede geïnspireerd door de Engelse sociale geschiedschrijving heeft hij geprobeerd leven en werk van de rode onderwijzers van zoveel mogelijk kanten te belichten. Beschrijvingen van hun sociale herkomst en het culturele en politieke klimaat waarin hun denkbeelden ontstonden, gaan daarom vooraf aan de behandeling van stellingen die deze onderwijzers betrokken ten aanzien van brandende kwesties als leerplicht, pacificatie en het slaan op school. In de politiek van de rode meesters onderscheidt Karsten globaal twee stellingnamen, analoog aan de splitsing, die zich toen aftekende in de politieke en vakorganisaties van wat later de rode familie zou heten: de 'etatistische' (moderne) en de 'utopische' (revolutionaire) strategie. Onder de laatste richting brengt Karsten vogels van diverse pluimage bijeen, zoals vrije socialisten, christen-anarchisten en jeugdige critici van de gangbare pedagogiek als Thijssen en Bol, die naderhand met een SDAP-partijkaart op zak zouden lopen. De 'utopisten' hebben hier niets anders gemeen dan dat ze om pedagogische of politieke redenen niets van de SDOV moesten hebben; die vereniging liep vanaf 1900 stevig aan de leiband van de SDAP. Ook bij de behandeling van de 'etatistische' strategie komen we trouwens socialistische onderwijsgeveenden tegen, die nooit bij de SDOV waren aangesloten. Dit roept de vraag op naar de argumenten van de auteur om de overige delen van zijn studie uitsluitend aan een 'kollektieve biografie' van haar leden (25) te wijden.

Die worden in deze studie helaas niet gegeven. Karsten geeft niet alleen geen argument waarom hij het begrip 'rode onderwijzers' in concreto heeft versmald tot SDOV-leden, maar verwacht ook voortdurend deze twee verzamelingen. De SDOV heeft in haar korte bestaan nooit meer dan zo'n 150 (bijna uitsluitend mannelijke) onderwijsgeveenden georganiseerd. Haar leden te beschouwen als representatief voor 'de' socialistische onderwijzers is tenminste onzorgvuldig. De auteur geeft een generaliserende beschrijving van het culturele en maatschappelijke klimaat aan het einde van de negentiende eeuw ('de moderne tijd') en benoemt dit vervolgens als voedingsbodem niet alleen van 'de' culturele identiteit van 'de' moderne onderwijzer, maar gemakshalve ook van 'de' SDOV-leden. Dit maakt het ontbreken van een verantwoording voor de gemaakte keuze alleen maar nijpender. De SDOV-ers blijken, als alle andere onderwijzers,

afkomstig uit groepen die bij uitstek werden bedreigd door sociale daling. Juist het niet afwijken van de rest maakt extra benieuwd naar de redenen voor aansluiting bij deze radicale vereniging. Jeugdige idealisme en radicalisme gelden voor Karsten als normaal binnen de tijdsorde en behoeven daarom geen verklaring. Verder denk ik, dat hij wat te luchtig omspringt met zogenaamd gemeenschappelijke ervaringen van onderwijzers, respectievelijk SDOV-ers. Want ik vraag mij af, in hoeverre het wereldbeeld van Friese plattelandsonderwijzers, waarvan er aanvankelijk nogal wat tot de SDOV toetraden, werd bepaald door 'de' ervaring van 'de moderne stad'? Het gebruik van sociologische verklaringen uit heden en verleden en het aanklevende jargon kan hier de smalle basis van het historisch onderzoek niet verhullen.

De studie heeft daarnaast ook aanzienlijke verdiensten. De beschrijving van de ingenomen standpunten, de ruzies en de fricties binnen de SDOV is helder en gedetailleerd. De operationele waarde van het begrip 'habitus' voor onderzoek naar een zo breed mogelijk scala van maatschappelijke, culturele en politieke dimensies, waarbinnen zich de activiteiten van deze gideonsbende hebben voltrokken, is vruchtbaar gebleken. De wat in onbruik geraakte geschiedschrijving van het politieke evenement verschijnt hier in een aantrekkelijke nieuwe tooi. Het wachten is op historici, die een vergelijkbaar veelzijdig onderzoek willen doen naar liberale, rooms-katholieke en orthodox-protestantse onderwijzers én onderwijzeressen, in het licht van een genuanceerde benadering van de woelingen rond 1900. Van het bestaan van anderen dan de 'roden' lijken in deze dissertatie noch de beschreven personen noch de auteur zich rekenschap te geven. Maar dat zou voor Jan Romein vast geen reden zijn geweest die knipoog niet te beantwoorden.

Nelleke Bakker

E. J. Fischer, *Stroom opwaarts. De elektriciteitsvoorziening in Overijssel en Zuid-Drenthe tussen circa 1895 en 1986* (Uitgave van de NV Electriciteits-Maatschappij IJsselcentrale ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan op 11 december 1986; Zwolle: Waanders, 1986, 374 blz., f75,-, ISBN 90 6630 067 1).

Dit is een onderhoudend boek, vol foto's van ingewikkelde machines, stoere koppen van Overijsselse werkers en autoritaire fabrikanten en van sferische luchten, welke laatste mij aansporen te zijner tijd nog eens derwaarts te gaan. De afbeeldingen der kaarten zijn evenwel onduidelijk, zo niet geheel onleesbaar, althans wanneer ik op zoek ga naar plaatsen die Fischer noemt, zoals Grafhorst, Wilsum, Kamperveen of Olst en Wijhe. Schrijver wijdt terecht bijzondere aandacht aan de betekenis van R. W. H. Hofstede Crull (1863-1938), een opmerkelijk pionier op het gebied van de elektriciteitsvoorziening in Overijssel en tevens grondvester van Heemaf (Hengelosche Electriche En Mechanische Apparaten Fabriek) en hij betreurt het gemis van een goede biografie van hem. Maar het bij deze passus geplaatste portret (41) doet mijns inziens voorlopig alle hoop daarop vervliegen: 's mans contereitsel werkt beslist niet inspirerend in die richting, evenmin diens beschreven levenswandel, te meer daar Hofstedes manipulaties na de eerste wereldoorlog, die tot zijn totale maatschappelijke ondergang leiden, worden toegedekt met de mantel der vergetelheid.

Niettemin is het verhaal dat Fischer ons biedt zeer gedegen, altijd geplaatst tegen de achtergrond van de nationale en regionaal-economische ontwikkeling, al zeggen de volgehouden vergelijkingen tussen Overijssel en die van het gehele land weinig; aan Zuid-Drenthe